

נוה ביו ספרות בידיֹנית לבין ספרות דיֹניֹנית?

מאת גרשון ברגסון

בפירסומי הביקורת על ספרות בכלל, ועל ספרות־ילדים בפרט משתמשים המבקרים לעתים קרובות, לסירוגין, בשני המונחים זה לצד זה, או זה במקום זה. מובן מאליו שעירבוב מושגים מסוג זה מכביד על הקוראים וגורם לאי־בהירות. מתוך רצון להגיע להיזכרות ולמוסכמה פניתי אל אנשים שונים, שעיסוקם ספרות וביקורתה, וביקשתים להציע הגדרות חד־משמעיות לספרות בדיֹנית ולספרות דיֹניֹנית.

להלן מובאים דבריהם של סופרים ומבקרים של ספרות־ילדים כלשונם :

ההבחנה כפי שמצטיירת בעיני : במילון אבן־שושן ראיתי בערך "בדיֹני" : "בלתי מציאותי, פיקטיבי, בדוי מן הלב. פנטסיה. בדיון ודמיון באגדות־ילדים". אך אינני סבור שהגדרה זו קולעת אל האמת.

אגדות־העם הן **דיֹמיֹניות**, כלומר — יש בהן, בכל אחת מהן, מישאלה או חלום, שאינם ניתנים למימוש במציאות. בא הדיֹמיון ועושה את הבלתי־אפשרי. דיֹמיון זה אינו מוגבל. בעל־חיים יכול לדבר ; קוסם יכול לעוף וכו' וכו'. אין לך דבר שהוא מחוץ לגדר הטבע, שהדיֹמיון אינו יכול לטפל בו כמו באירוע של ממש. בדרך כלל "מגוייס" דיֹמיון זה להגשמת חלומות כמוסים המדמדמים בנו מאז שחר האנושות. הדיֹמיון — אין לו כללים הכל שרוי ומותר לו, שכן כל־כולו **משאלה**, **חלום**. שלא כך ה**ביֹדיוני**. אמנם, מלה זו גזורה לכאורה מ"בדיה", שהוא ההיפך מ"אמת" וכל־כולה שקר ותרמית. אך במידה שאנו עוסקים בספרות **ביֹדיונית** — כוונתנו לספרות המבוססת **בהחלט על הישגי המדע החדישים ביותר**. כלומר, רק לאחר שזול ורן ידע מה חידש בימיו המדע — הוא היה מסוגל לכתוב על ספינת־אוויר, או על צוללת ("נאוטילוס").

הסופר הביֹדיוני מסכם לעצמו את כל חידושי המדע ומנסה — **צמוד** למדע זה — לצעוד צעד אחד קדימה. אם יש בידי האדם כוח־האטום — בא הסופר הביֹדיוני ומנסה לתאר כיצד מגיעים בעזרת כוח זה למאדים, למשל — ומוצאים בו חיים, וכו'. הסופר הביֹדיוני אינו מספר על קוסם, שנתן לגיבור הסיפור מלת־קסם או טב־

עת שבעזרתן הוא עף אל מאדים. הכל מבוסס על מדע — אלא שהבידיוני מתמצה בכך, שהוא מנסה **לצעוד לפני המדע** — אך צמוד בהחלט לכלליו ולהישגיו. הסופר הבידיוני, שלא כדימויו, יש לו גבולות, שמתוכם אין הוא יכול לחרוג. ואילו הדימויון — הכל פתוח לפניו, כל השערים מוחכים לו.

בנימין טנא

בדיה — משהו שעיקרו בדוי מהלב. ספרות הנאחזת בדימויון תהיה בכל זאת מעוגנת במציאות כלשהי — אביא לדוגמא את ספריהם של קרל מאי וז'ול ורן. ספרות בידיונית יוצרת עולם בדוי המשרת את צרכיו של הסופר — ספר כמו הנסיך הקטן והברון מינכהוזן, וטרטרין איש טרסקון, ומסעות בנימין השלישי; עליזה בארץ הפלאות, הקוסם מארץ עוף — כל אלה הם ספרים בידיוניים שקדמו בדור לספרות החלל הבידיונית. כיום יש לנו בספרות הילדים ספרים כמו סיר החלל — ספרו של צבר על ביקורו של ילד מוככב אחר ועוד ועוד ספרים בידיוניים.

צפריה גר

ספרות בידיונית — Fiction בלעז — הוא, כידוע שם נרדף **לספרות יפה**, בניגוד **לספרות העודית**, המבוססת ומסתמכת על עובדות ומספרים. יכול שגם יצירה בידיונית תהא מושתתת על עובדות ותעודות, אך בעיקרה היא פרי דימויון החופשי של הסופר, בדיה.

ואילו ספרות דימוינית מתקשרת, לטעמי, עם הפלגה אמנם דימוינית, אך לא־דווקא ספרותית. נאמר, מדעית־הרפתקנית — נוסח ז'ול ורן, או ספרי מדע דימויון הנפצצים בזמננו מאד.

שלמה ניצן

התשובה לאבחנה פשוטה: ספרות דימוינית היא ספרות שעלילתה מושתתת על טהרת הדימויון והמתארת אירועים שאינם עשויים להתרחש במציאות; למשל: "פיטר פן" מאת ג'יימס הרי, "הרוח בערבי הנחל" מאת קנת גרהם, "מרי פופינס" מאת טראברס וכן הלאה. באנגלית מכונים סיפורים אלה Stories of Fantasy. ואילו ספרות בידיונית הריהי, פשוט, תרגום של המונח Fiction כלומר: סיפורים שהסופר **בודה** מלבנו, אבל האירועים המתוארים בהם — גם אם לא התרחשו במציאות — הם אמניים ועשויים להיראות מציאותיים. למשל: "נסים ונפלאות" ללאה גולדברג, "רובינזון קרוזו" מאת דיפו, "אמיל והבלשים" מאת קסטנר ושאר הסיפורים הריאליסטיים שלא התרחשו ממש במציאות, אלא הסופר בדה אותם מלבנו. הספרות הבידיונית מקבילה, איפוא, למונח הידוע בשם "ספרות יפה".

אוריאל אופק

הסיפור הדימויוני — פנים רבות לו. יש סיפור דימויוני שמטרתו להביא לכלל "אפש־רות של התרחשות" דברים, שבמציאות אי אפשר שיתרחשו. בספר "עליסה בארץ

הפלאות" באה לידי מימוש היכולת (בעקבות השאיפה) להשתנות במאמריה או ברגע של משאלת-לב. רגע — ועליסה גדלה מאוד, רגע — והיא קטנה מאוד. העיקר הוא שהיא שולטת ביכולת זאת להשתנות, בניגוד — כביכול — לדרך הטבע. הסיפור הבידיוני הוא הפוכו של הסיפור הרלוונטי. ברבים מסיפוריו של עגנון מצוי הבידיון והוא פועל יוצא של גישתו הקומית של הסופר אל המציאות שאותה הוא מתאר. בעיקר "משחק" הבידיון בסוג הפליטון האליגוריסטי של עגנון, בין שהוא עשוי במתכונת הפארודיה הסאטירית כגון "כדוד חשבו להם כלי שיר" ובין — במתכונת האליגוריה האקטואליסטית, כגון "סיפורי ספר המזינה". העולם הבידיוני מנותק בהם מחומרים חברתיים ממשיים או מחומרים אנושיים, והעולם מוצג כשלד חברתי עירום והחוקים הפועלים בשלד זה, מקבילים ומתאימים לאלה הפר-עלים בעולם, במציאות. גם בספר "אורח נטה ללון" פועל הבידיון. המחבר מבקש להציג בו את מספרו ביחס דרימשמעי אל חומריו; שולט אינו שולט, יודע ואינו יודע, מה שהוא מספר, אינו כל האמת כולה, כי יש ויש דפנות בגו' (זו טכניקה מכוונת של הסופר, המסייעת להציג מציאות של אבדן-דרך, היא המציאות שפגוש הסופר בעיר מולדתו, כשחוזר אליה אחרי חורבנה הרוחני והפיסי, בתום המלחמה). כל זה — בתחום הספרות היפה. הסיפור הבידיוני מצוי מאוד בספרות המדעית, כגון ספריו של ז'ול ורן שביסוד כל אחד מהם מונח "צמוק מדע" שנתאמת מאה שנה לאחר אותה כתיבה.

חסידה נשר

לדעתי, ספרות-בידיונית היא מושג החופף למושג הנקרא באנגלית Fiction ובעברית של ראשית המאה "ספרות יפה". ספרות בידיונית שונה מספרות מדעית בכך שעיקרה שלמות העולם הפיזי שהיא מייצגת, ולא עולם עובדות או נסיון להשיב תשובות מדוייקת לשאלות. כוחה הוא "בועז הפיזי" שבה. כוחה של הספרות הבידיונית הוא בשלמות הפיזית שבה, בין שהיא מייצגת עולם ריאלי (העשוי להתממש בחיי יום יומנו) ובין שהיא מייצגת עולם דימיוני והעשוי להתממש בחלומותינו. ספרות דימיונית היא קבוצה אחת מתוך הספרות הבידיונית. קבוצה זו מבטאת עולם בלתי ריאליסטי; עולם שאינו יכול להיות מצוי בחיי יום יום. ספרות הדימיון פונה אל הלא-מודע שבאדם; בין שהוא מעלה מאוויים כמוסים, חרדות, חלומות... בתוך הספרות הבידיונית ישנן יצירות שנוגדו בעל-פה (הספרות העממית) ויש יצירות שנוגדו בכתב. אלה ואלה עשויות לעסוק בעולם הדימיון. גם הסיפור הריאליסטי (סיפור היסטורי, סיפור הווה) וגם הסיפור הדימיוני (סיפורי אימה של אדגר אלן פו, אגדות אוסקר ויילד), שניהם שייכים כמובן לספרות הבידיונית. הרומנים של דוסטויבסקי משלבים עולם ריאלי ודימיוני זה בתוך זה כש"החטא ועונשו" פונה בעיקר לדימיון ו"האחים קרמזוב" בעיקר ליסוד הריאלי. דוגמה מעניינת לשינוי במצב החומר הספרותי בשל מציאות שהשתנתה הם ספריו של ז'ול ורן. בזמנו היו הרומנים שלו דימיוניים; כיום הם בבחינת ספרות ריאליס-

טית. אותו עולם שבתקופתו היה בבחינת דימיון (שאינו בר ביצוע) הפך בתקופתנו לעולם היכול להתממש.

הרצליה רז

בספרי "ספרות בגיל הרך", בפרק "הבדיה — צורתה ותכנה" (עמ' 134) עסקתי בבדיה. תמיד השתמשתי במונח זה לגבי סיפורי גוזמאות ושקרים בתחום הסיפור ההומוריסטי. הסיפור הדמיוני כולל מעשיות, אגדות, משלים וסיפורי כאילו. המביך בתחום המינוח הוא, שרבים תרגמו את המונח האנגלי "Fiction" — בידיוני. לדעתי, יותר נכון לתרגמו כ"סיפור דימיוני". המדע הדימיוני של ז'ול ורן ואחרים נוצר כתוצאה של פעילות הדימיון כאשר אלמנטים מדעיים ידועים צורפו מחדש והרכבם החדש פלאי ועובר את הגבולות הצרים של חוקי המציאות. זה קורה גם ב"ביוגרפיה הדימיונית": הסופר חוקר את תולדות חייו של איש, מתחיה באוירת הזמן והמקום ומוסיף פרטים דימיוניים, כדי להחיות את הדמות ולפאר את פעלה.

אשמח מאד אם תיעשה פעולה של קביעת מינוח אחיד שיהיה מקובל על כולנו. מרים רות

אכן התשובות מאמתות את ההנחה כי אין בהירות מספקת ויש צורך בהסכמה לשימוש אחיד במינוח. מן התשובות שקבלנו עולה כי:

א) **במילונים** לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין ספרות דימיונית ובידיונית, או מה שנמצא אינו מניח את הדעת.

ב) אין מוסכמה בסיווג הספרות לקטגוריות: ז'ול ורן בעיני האחד שייך לספרות בידיונית (טנא) ובעיני השני להיפך, לספרות דימיונית (ניצן).

ג) "עליזה בארץ הפלאות", ו"הקוסם מארץ עוץ" כלולים אצל אחד בקטגוריה של ספרות בידיונית (צפריה גר) ואצל האחד בספרות דימיונית (חסידה נשר).

האחד מתרגם את המונח Fiction לבידיון, השני מוצא כי יותר נכון לתרגמו לדימיון.

יש מרחיקים לכת, המנסים לכנות כיצירה דימיונית ביוגרפיה של דמות היסטורית, כאשר הביוגרף מוסיף פרטים על חייו של הגיבור שהם פרי דימיונו. נראה לי, שלעולם לא נגיע להידברות על מינוח אם נאמר שתוספת דברים בדויים לתיאור מקום או לתולדות חייו של גיבור היא, התוספת, סימן היכר ליצירות דימיוניות.

באשר, ממילא כל דבר שהיוצר לא ראה במו עיניו ואין לו לגביו תיעוד הוא בדוי והוא פרי רוחו של הכותב. אם ניאחז בתהליך זה של כתיבה כקנה-מידה להגדרה, הרי רוב הסיפורים יכללו בסוג היצירה הדימיונית ושוב לא נוכל להבחין בין יצירה בידיונית ודימיונית.

היו בין הנשאלים שניסו להבחין בין שני הסוגים בעזרת הגדרה אופרטיבית, או על-ידי הבאת דוגמא במקום הכללה, או על-ידי תיאור הסוג כגון:

"הספרות הדימונית מצטיינת בכך שלא חלה עליה כל הגבלה, הדימיון יכול להרקיע לכל מקום (ז'ול ורן), על הספרות הבידיונית חלה הגבלה: היא חייבת להכיל יסוד אבסורדי".

או ניסיון מסוג זה: בספרות הדימונית הסופר אקטיבי אישית, הוא עצמו או "האני השר" המייצגו משתתף בעלילה. ברור לכל שהנאמר לעיל אינו אומר על אופייה של הספרות הדימונית גם אילו קבלנו את ההנחה שאכן כך פני הדברים. או ניסיון אחר: "הספרות הבידיונית הוא כיום אגף לעצמו בתחום הז'אנרים הספרותיים, היא מציגה לפנינו אדם שאינו אדם, דבר שעדיין לא קיים, מכונה שלא הומצאה".

מה רב המרחק בין הניסיונות השונים! אין תימה שכה מאיצים בנו הכותבים להגיע להסכמה.

כיוון שונה לחלוטין מכל שהבאנו למעלה הוא ניסיון להצמיד את הספרות הדימונית לליריקה ואת הספרות הבידיונית לאפיקה.

בהסתמך על "מסה על היפה באמנות הספרות" מאת ש"י פנואלי (עמ' 8) מציעה ירדנה הדס לקבוע, כי הספרות הדימונית תהיה חופפת את הליריקה משום שהיא נמצאת "בכל שיר שאינו מספר סיפורים כהוויתם האמפירית והאוביקטיבית".

"השירה אינה 'רתומה' כאפיקה במוסרות של מוקדם ומאוחר סבה ומסובב". ואילו הספרות הבידיונית, לדעתה, "יזומה יותר" ו"מצטיינת בתאימה". איני חושב שאפשר להגיע לידי הבחנה על סמך דברים אלה, כי ההבחנה בין ליריקה ואפיקה היא בתחומים אחרים לגמרי ואין להשליך עליה את המושגים דימוני ובידיוני, שתייהן כאחת יכולות להיות בידיוניות ודימוניות ואין כאן המקום להרחיב את הדיבור בנושא זה.

מכל האמור לעיל משתמע, כי יש אי־בהירות במושגים של ספרות בידיונית וספרות דימונית ויהא זה מועיל אם נגיע להסכמה במינוח לשם סיווג של השתיים.

לפיכך מוצעות ההגדרות הבאות: **ספרות בידיונית** היא זו שכל המסופר בה ריאלי ומציאותי, או אין בה שום דבר שלא היה או לא יכול להיות במציאות של היום, ככל שידיעתנו מוגעת בתקופה של פירסום הדברים.

ספרות דימונית היא זו שהמסופר בה מנותק מן המציאות העכשווית וככל שדעתנו מוגעת אינו יכול להתרחש בה.

מכאן משתמע כי ספרות דימונית בתקופה מסוימת יכול ותיהפך בידיונית ברבות הימים, אם יגיע האדם להישג בתחום זה או אחר.

לפני עידן החללית סיפור על טיסה לירח היה בבחינת ספרות דימונית; לאחר שהגיע האדם לירח נהפכת ספרות זאת לבידיונית משום שהמסופר עמד במבחן המציאות.

הוא הדין ביחס להופעות של פיות, מלאכים או צניחת בריות מכוכב לכת כלשהו. בינתיים ספרות זאת שייכת לספרות דימונית. אם אי־פעם ניתקל באנשים מכוכבים אחרים ומישהו יצלם פיות ויקליט אותן תיהפך ספרות זאת לבידיונית...